

Katarzyna Polowiec

<https://orcid.org/0000-0002-5105-1364>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Znaczenie ogrodów biblijnych w hermeneutyce biblijnej

Ogród to dla wielu z nas kawałek raju na ziemi. Jako uporządkowana część przyrody nie tylko stanowi element ludzkiej gospodarki, ale budzi również zachwyty estetyczny. Przeniknięty zielenią skrawek ziemi często staje się przestrzenią oddzielającą nas od świata pełnego zgiełku i pośpiechu, dając ukojenie i poczucie szczęścia. Należy zauważyć, że biblijny ogród rajski bardzo mocno wpływał na wyobraźnię pokoleń – zwłaszcza żydów, chrześcijan i muzułmanów¹. Pojęcie ogrodu obecnie odnosi się do różnych form ukształtowania przestrzeni i funkcjonuje na równi z pojęciem „założenie ogrodowe”².

Jakkolwiek topos ogrodu ma ścisły związek z ziemskim, realnym miejscem, to ze względu na konotację odczuwania piękna, szczęścia, bujnej roślinności, zmysłowej przyjemności i zadowolenia otrzymał wyraźny aspekt metafizyczny, czyniący zadość najgłębszym pragnieniom ludzkości – życia w pełni szczęścia.

1 Zob. N. Mojżyn, *Rajski ogród jako topos szczęścia w chrześcijańskiej komunikacji kulturowej*, „Kultura – Media – Teologia” (2018) nr 34, s. 28–61.

2 Wydzieloną przestrzeń organizuje się w odniesieniu do naturalnych uwarunkowań, m.in. ukształtowania powierzchni, rzeźby terenu, klimatu czy gleby. Zrytmizowanie i usystematyzowanie w odpowiedni sposób naturalnych elementów krajobrazu – roślinności, wód, form naturalnych, pozwala uporządkować przestrzeń. Od człowieka zależy natomiast dobór form i roślinności na podstawie koncepcji programowej. Jedną z nich może być potraktowanie ogrodu jako miejsca uprawy roślin dekoracyjnych, albo wręcz samego w sobie dzieła sztuki, gdy twórca ogrodu ujmuje elementy naturalne w jedną myśl kompozycyjną. Zob. N. Mojżyn, *Rajski ogród jako topos szczęścia*, s. 28–61.

W chrześcijańskim kodzie kulturowym ogród jest znakiem szczęścia i przyjemności, ale posiada także znamię miejsca odosobnienia, bezpieczeństwa i jednocześnie tajemnicy³.

Człowiek od początku swojego istnienia tęskni do rajskiego ogrodu – symbolu obfitości, nieśmiertelności i łączności z Bogiem. Twórcy biblijnych ogrodów, poprzez tworzone kompozycje roślin i małej architektury, wprowadzają odbiorcę w prawdy i wydarzenia zawarte w Biblii. W niniejszym opracowaniu zostaną ukazane wybrane ogrody biblijne. W sposób szczególny zwrócimy uwagę na te, które obecnie występują w Polsce. Trudno bowiem zamieścić tu dokładną charakterystykę wszystkich ogrodów.

Bóg Stwórca przyrody

Bóg jest wszechmocnym Panem i Stwórcą, który słowem powołuje do istnienia wszelkie byty. Opowiada o tym biblijny poemat znajdujący się w pierwszym i drugim rozdziale Księgi Rodzaju⁴. Wszechświat ukazuje się w nim jako uporządkowane i pełne majestatu dzieło Boga, znajdujące swoje zwieńczenie w człowieku stworzonym na Boży obraz⁵. Najdoskonalszym dziełem Boga jest powołanie do istnienia człowieka⁶. Pierwszym aktem, jaki czyni Bóg po jego stworzeniu, jest błogosławieństwo będące niejako zewnętrznym znakiem Bożej asystencji i pomocy⁷. Stwórca troszczy się o człowieka, obdarowując go także rajskim ogrodem; stwarza mu najlepsze warunki do życia i rozwoju. Podarowany przez Boga ogród jest dla stworzenia darem i zadaniem, ponieważ człowiek ma w nim pracować, strzec go i pielęgnować⁸. Cudowny ogród rajski z całym swym bogactwem flory i fauny jest obrazem-symbolem daru Boga udzielonego ludziom. Ów Boski zakątek wtedy tylko jest piękny

---

3 Zob. N. Mojżyn, *Rajski ogród jako topos szczęścia*, s. 28–61.

4 Zob. M. Łanoszka, *Tajemnica ojcostwa Boga objawiająca się w historii zbawienia*, w: *Bóg Ojciec*, red. P. Łabuda, Tarnów 2015, s. 18.

5 Zob. M. Łanoszka, *Księga Rodzaju – O stworzeniu świata (Rdz 1, 1–2, 4A)*, w: *Poznając Biblię. Trudne karty Biblii. Część VIII (1)*, red. P. Łabuda, Tarnów 2013, s. 16.

6 Zob. M. Łanoszka, *Tajemnica ojcostwa Boga*, s. 21.

7 Zob. M. S. Wróbel, *Księga Rodzaju – nazwa, treść i orędzie teologiczne*, w: *Krąg biblijny. Materiały dla duszpasterzy, animatorów i wszystkich, którzy pragną czytać Pismo Święte*, red. P. Łabuda, Tarnów 2007, s. 92.

8 Zob. M. Łanoszka, *Tajemnica ojcostwa Boga*, s. 25.

i wypiełgnowany, kiedy człowiek się o niego troszczy; nie należy jednak zapominać, że jest on wynikiem ludzkiego współdziałania z darem Boga⁹.

Ogrody biblijne

Od początku dziejów ludzkości rośliny stanowią najbardziej powszechny element środowiska, w którym żyje człowiek. Spotykamy je także na kartach Biblii¹⁰. Przyroda stanowi sceneryę wielu wydarzeń opisanych zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie¹¹. Poznanie wszystkich gatunków roślin występujących w Biblii nie jest łatwe, dlatego w powstających w różnych miejscach na świecie ogrodach biblijnych zgromadzono tylko niektóre rośliny występujące w Biblii. Próby tworzenia takich ogrodów miały miejsce na wszystkich kontynentach. Pisał o tym m.in. Frank Nigel Hepper w publikacji *Planting a Bible* w 1994 roku¹². Pierwsze ogrody biblijne zaczęły powstawać z inicjatywy protestantów, potem idea popularyzacji treści biblijnych zainteresowała również katolików. W Polsce pierwszy tego typu obiekt powstał przy Zespole Placówek Caritas w Proszowicach (2008). Następnie oddano do użytku ogrody biblijne w Myczkowcach (2010), Chorzowie (2013). Kolejne zostały zaprojektowane i wykonane w Puławach (2015), w Muszynie (2015), Starej Wsi (2016), Lidzbarku Warmińskim (2018), Gdańsku (2019), Trzebini (2020) i Gorzkowie (2020)¹³. Założenie takiego ogrodu w dużej mierze uzależnione jest od klimatu. W Kalifornii, gdzie powstał pierwszy taki ogród, panuje klimat podobny do tego, jaki jest w Ziemi Świętej, dlatego rośliny biblijne sadzone są w otoczeniu kościołów. W Polsce, z uwagi na zupełnie inny klimat, trzeba zapewnić roślinom odpowiednie warunki, dlatego te z nich, które wymagają wyższych temperatur, na okres zimowy wstawiane są do szklarni. W Biblii

---

9 Zob. M. Bednarz, *Pytania do Biblii*, Szczecinek 2004, s. 37.

10 Zob. B. Szczepanowicz, *Wstęp*, w: B. Szczepanowicz, *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2004, s. 6.

11 Zob. B. Szczepanowicz, *Wstęp*, s. 6.

12 Por. Z. Włodarczyk, *Ogrody biblijne*, „Peregrinus Cracoviensis” (2004) z. 15, s. 31–64.

13 Do dziś sformułowanie „ogród biblijny” w literaturze fachowej z dziedziny architektury krajobrazu jeszcze nie występuje. Przyjmuje się jednak, że jest to rodzaj założenia zieleni, które przede wszystkim ma służyć popularyzacji tekstu biblijnego. Od innych ogrodów różni się tym, że dobór roślin, jakie mogą być w nim uprawiane, jest ściśle określony i obejmuje tzw. gatunki biblijne. Zob. K. Młynarczyk, *Rośliny w Piśmie Świętym*, <https://limanowa.in/aktualnosci/rosliny-w-pismie-swietym> (20.07.2020).

wymienionych jest około 200 roślin, ale siedem z nich jest najważniejszych i są to: figa, oliwka, granat, palma daktylowa, winorośl, pszenica i jęczmień¹⁴.

Możemy zatem stwierdzić, że zakładane ogrody biblijne, poprzez wymienione w Biblii, a posadzone w nich rośliny oraz elementy kompozycji, wprowadzają poprzez środowisko przyrodnicze w wydarzenia przedstawione na kartach Pisma Świętego. Powstając daleko od Ziemi Świętej, pozwalają przybywającym odbyć jak gdyby podróż po ziemi ojczystej Jezusa. Choć nie zastąpi to prawdziwej pielgrzymki do Ziemi Świętej, to może być zachętą lub przygotowaniem do jej odbycia¹⁵.

Wybrane ogrody biblijne na świecie

Na podstawie badań przeprowadzonych w latach 1996–2017¹⁶ ustalono czas powstania oraz genezę niektórych istniejących współcześnie ogrodów biblijnych na świecie oraz dokonano ich charakterystyki¹⁷. Wskazano, że ogrody biblijne obecne są m.in. w Ameryce Północnej (głównie w USA), Europie i Azji¹⁸. Układ kompozycyjny każdego z ogrodów jest odmienny i zależy przede wszystkim

---

14 Utrzymanie ogrodu biblijnego jest dosyć pracochłonne, ponieważ wiele roślin biblijnych w naszych warunkach trzeba wysiewać co roku, zbierać z nich nasiona, przechowywać je, a gatunki uprawiane w donicach na zimę przynosić do szklarni. W naszym klimacie najdroższe w utrzymaniu są oliwki. Założyciele grodów nie mają jednak środków finansowych ani szklarni, by można je było przechować przez zimę. Są one cenne ze względów gospodarczych, ale mają także dużą wartość symboliczną. Zob. D. Drobnik, M. Wnęk, *Ogród biblijny. Biblia pauperum dla współczesnych. O idei, tworzeniu i znaczeniu ogrodów biblijnych opowiada dr inż. Zofia Włodarczyk z Katedry Roślin Ozdobnych na Wydziale Ogrodniczym Uniwersytetu Rolniczego*, <https://prasa.wiara.pl/doc/1017981.Ogrod-biblijny-Biblia-pauperum-dla-wspolczesnych>, (21.07.2020).

15 Zob. Z. Włodarczyk, *Ogród biblijny w Myczkowcach. Chociażbym chodził ciemną doliną...*, Myczkowce 2010, s. 9.

16 Autorką badań (które odbyły się drogą ankietową i korespondencyjną) jest dr inż. Zofia Włodarczyk – projektantka czterech ogrodów biblijnych w Polsce – w Proszowicach, Myczkowcach, Muszynie i Gorzkowie. Zob. D. Drobnik, M. Wnęk, *Ogród biblijny. Biblia pauperum dla współczesnych*, <https://prasa.wiara.pl/doc/1017981.Ogrod-biblijny-Biblia-pauperum-dla-wspolczesnych> (21.07.2020).

17 Zob. Z. Włodarczyk, *Biblical garden – a review, characteristics and definition based on twenty years of research*, „Folia Horticulturae” 30 (2018) nr 2, s. 1–20.

18 Zob. *Ogrody i rośliny biblijne*, <https://www.kalendarzrolnikow.pl/2590/ogrody-i-rosliny-biblijne> (21.07.2020).

od położenia geograficznego, funkcji, powierzchni i inwencji projektantów i użytkowników¹⁹.

Pierwsze koncepcje terenów zielonych – biblijnej przyrody ogrodowej – pojawiły się w Stanach Zjednoczonych. Najstarsze ogrody roślin biblijnych to ogrody powstałe w Kalifornii; pierwszy został założony w 1940 roku w Carmel²⁰, drugi powstał przy kościele prezbiteriańskim Ojai w 1957 roku. Autorką tego projektu była Mary Lapham Hunt, natomiast inspiracją do założenia ogrodu była praca²¹ Harolda i Almy Moldenke z 1952 roku. Powodem powstania ogrodu były cele edukacyjne, tj. przybliżenie treści Biblii, cele naukowe, czyli badania nad roślinami biblijnymi, oraz cele modlitewne i kontemplacyjne²².

W 1968 roku powstał największy ogród roślin biblijnych – rezerwat krajobrazu biblijnego położony na terenie Izraela w Neot Kedumim. Usytuowany został na 250 hektarach między Jerozolimą a Tel Awiwem. Pomysłodawcą placówki był Nogah Hareuveni²³. Wizyta w rezerwacie pozwala podziwiać krajobraz starożytnego Izraela²⁴, a także daje możliwość zapoznania się z różnorodnymi zjawiskami naturalnymi charakteryzującymi Ziemię Izraela²⁵. Oprócz celów edukacyjnych i naukowych Rezerwat Krajobrazu Biblijnego ukazuje aspekt

---

19 Zob. Z. Włodarczyk, *Ogrody biblijne*, s. 31–64.

20 Zob. Z. Włodarczyk, *Biblical garden – a review*, s. 1–20.

21 Harold i Alma Moldenke w pracy *Plants of the Bible* (New York 1952) zestawili wcześniejsze poglądy badaczy roślin biblijnych i tłumaczy angielskiej wersji Biblii oraz stworzyli własną listę 230 taksonów. W 1982 roku Michael Zohary opublikował *Plants of the Bible. A complete handbook to all the plants with 200 full-color plates taken in the natural habitat*, w której wymienił i zilustrował 200 taksonów roślin biblijnych. Natomiast w 1992 roku Frank Nigel Hepper opracował własną listę około 180 gatunków roślin biblijnych, pogrupowanych tematycznie. Kilka publikacji będących streszczeniem prac nad roślinami biblijnymi opracował także Nogah Hareuveni w latach 1988–1996. Najnowsza praca – *Les plantes dans la Bible* – pochodzi z 1999 roku i jest dziełem Jeana i Solange Maillatów. Zob. *Rośliny biblijne*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ro%C5%9Bliny_biblijne (21.07.2020).

22 Zob. Z. Włodarczyk, *Ogrody biblijne*, s. 31–64.

23 Zob. Z. Włodarczyk, *Ogrody biblijne*, s. 31–64.

24 W rezerwacie znajdują się winnice, baseny wodne, wiele dzikich roślin, instalacje rolnicze, znaleziska archeologiczne i zwierzęta. Zob. *Park Neot Kedumim*, <https://www.thm.org.il/neot-kedumim-park/> (23.07.2020).

25 Para botaników, dr Ephraim i Hana Hareuveni, badała przyrodę kraju w świetle źródeł i opracowała plan założenia Ogrodu Proroków i Mędrców Talmudycznych, niezamkniętego muzeum z ekspozycjami suszonych roślin, o otwartej przestrzeni – ów plan dał podwaliny pod przyszły Rezerwat Krajobrazu Biblijnego. Zob. *Park Neot Kedumim*, <https://www.thm.org.il/neot-kedumim-park/> (23.07.2020).

ekologiczno-historyczny jako cel zmierzający do utrzymania przyrody w niezmiennej formie od czasów biblijnych²⁶.

Kolejny to Ogród Botaniczny w Jerozolimie, położony na terenie kompleksu Uniwersytetu Hebrajskiego, otwarty dla zwiedzających od 1985 roku. Jego poszczególne części zawierają rośliny z całego świata²⁷. Znajduje się tam 500-metrowa „biblijna ścieżka” obsadzona w większości 70 gatunkami roślin, które naukowcy określili jako jedne z 400 gatunków roślin wymienionych w Tanachu²⁸. Jednym z celów tego ogrodu – oprócz edukacyjnego i wypoczynkowego, jest stworzenie żywego banku w celu ochrony zagrożonych gatunków roślin w Izraelu i regionie²⁹.

Pierwszy biblijny ogród w Europie urządziło w 1961 roku uniwersyteckie miasto Bangor, położone w Walii, w parku przy jednej z najstarszych brytyjskich katedr. Przewodnik wymienia w nim 148 gatunków roślin³⁰. Ogród zaprojektował i założył dr Tatham Whitehead³¹. Był to jego sposób na wprowadzenie Biblii do życia poprzez ogród roślin biblijnych w porządku chronologicznym, w którym są one wymienione w historii Biblii³².

Na uwagę zasługuje również najstarszy ogród biblijny w Niemczech znajdujący się w Ogrodzie Botanicznym w Hamburgu w dzielnicy Klein Flottbek. Bibegarten jest jednym z około 100 ogrodów biblijnych w całym Niemczech. Większość z nich jest tworzona i utrzymywana przez instytucje kościelne³³.

---

26 Zob. Z. Włodarczyk, *Ogrody biblijne*, s. 31–64.

27 Zob. *Ogród Botaniczny w Jerozolimie*, <https://www.travelin.pl/atrakcja/ogrod-botaniczny-w-jerozolimie> (23.07.2020).

28 TANACH (תנ"ך) to inaczej Biblia hebrajska w tradycyjnym układzie ksiąg przyjętym w większości żydowskich wydań Biblii masoreckiej: Pięcioksiąg (*Tora*), Prorocy (*Newiim*) i Pisma (*Ketuim*). Hebrajski tytuł „Tanach” jest skrótcem utworzonym od pierwszych liter tych słów.

29 Organizacja Birdwatchers zidentyfikowała 46 gatunków ptaków, które odwiedzają ogrody przez cały rok. Zob. *Ogród Botaniczny w Jerozolimie*, <https://planergo.com/pl/zabytki/Ogrod-botaniczny-w-Jerozolimie/> (23.07.2020).

30 Zob. A. Januszajtis, *W ogrodzie biblijnym*, „Nasz Gdańsk” (2020) nr 9, s. 6.

31 Dr Tatham Whitehead był profesorem botaniki w University College of North Wales w Bangor w latach 1950 i 1960. Zob. *Dr Tatham Whitehead*, <https://www.csu.edu.au/special/accc/biblegarden/history/dr-tatham-whitehead> (23.07.2020).

32 W ramach swoich badań dr Whitehead opracował listę 148 roślin, które są wymienione w Biblii. Zob. *Dr Tatham Whitehead*, <https://www.csu.edu.au/special/accc/biblegarden/history/dr-tatham-whitehead> (23.07.2020).

33 Zob. *Der Duft vom Paradies – Gärten als lebendige Zeugen der Bibel*, <https://www.nordkirche.de/nachrichten/nachrichten-detail/nachricht/der-duft-vom-paradies-gaerten->

Założony został w 1979 roku. Obecnie opiekę nad nim sprawuje ogrodnik Volker Struß³⁴. Jest to ogród, którego dekoracja – pod względem botanicznym, jak i teologicznym – do dziś jest bardzo drobiazgową i zawiera nie tylko cytaty biblijne, ale także komentarze teologiczne i rysunki roślinne. Ogród ten można zatem uznać za wzorcowy. Motywem założenia ogrodu były zarówno cele edukacyjne, jak i wypoczynkowe.

Historia tworzenia ogrodów biblijnych na całym świecie wynosi prawie 80 lat i trwa nadal. W latach 2004–2020 ogrody biblijne były i są zakładane głównie w Niemczech i w Polsce.

Ogrody biblijne w Polsce

W Polsce jako pierwsze powstały kolekcje roślin biblijnych. W 2000 roku na bazie pracy doktorskiej³⁵ Zofii Włodarczyk taką kolekcję otworzono na Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie, a także w Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego – na podstawie gatunków roślin tam zgromadzonych. Podobną była geneza trzeciej kolekcji roślin biblijnych w Ogrodzie Botanicznym w Lublinie, którą udostępniono zwiedzającym w 2003 roku. Natomiast w 2006 roku kolekcję roślin biblijnych utworzono w arboretum w Bolestraszczykach koło Przemyśla³⁶.

Na uwagę zasługuje ogród biblijny w Proszowicach koło Krakowa, bowiem jest to pierwszy tego typu obiekt w Polsce. Otworzony został 24 czerwca 2008 roku³⁷. Zajmuje obszar 10 arów. Jest uporządkowany tematycznie i ma cha-

.....
-als-lebendige-zeugen-der-bibel/ (23.07.2020).

34 Struß pracuje jako ogrodnik od 1982 roku, przejął odpowiedzialność za ogród biblijny w Klein Flottbek w 1999 roku. Zob. *Der Duft vom Paradies – Gärten als lebendige Zeugen der Bibel*, <https://www.nordkirche.de/nachrichten/nachrichten-detail/nachricht/der-duft-vom-paradies-gaerten-als-lebendige-zeugen-der-bibel/> (23.07.2020).

35 Zakładanie wszystkich wymienionych trzech ekspozycji wspomagała autorka pracy – dr hab. inż. Zofia Włodarczyk. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).

36 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).

37 W uroczystości poświęcenia uczestniczyli: ks. bp Kazimierz Gurda z Kielc, Marek Nawara – marszałek Województwa Małopolskiego z całym Sejmikiem Wojewódzkim, wicewojewoda Małopolski – Stanisław Sorys, starosta proszowicki i przedstawiciele samorządów gmin powiatu proszowickiego. Ponadto uroczystość uświetnili: ks. prof. Tomasz Jelonek z ówczesnej Papieskiej Akademii Teologicznej oraz o. Leon Knabit – benedyktyn z Tyńca, a także przedstawiciele Uniwersytetu Rolniczego z Krakowa, księży dekanatu proszowickie-

rakter symboliczny. Ogród ukazuje niewielką pustynię, przejście przez Morze Czerwone, pola zbóż, ziół³⁸ i warzyw. Każdy zakątek ubogacony został cytata-
mi z Pisma Świętego umieszczonymi na kamieniach lub tabliczkach. Oprócz
roślin znajdują się w nim trzy rzeźby autorstwa Karola Bady: krzew gore-
jący, gołębica oraz laska Mojżesza i strumień wody. Serce ogrodu wyznaczają
dwie półkoliste kraty – podpory dla róż³⁹ ze źródłem wody – studnią Jakuba
pośrodku. Część ta odzwierciedla ogród z Pieśni nad Pieśniami: „Ogrodem
zamkniętym jesteś, siostrzo ma, oblubienico, ogrodem zamkniętym, źródłem
zapieczętowanym” (Pnp 4, 12)⁴⁰. Obiekt można nazwać kieszonkowym ze
względu na niewielką powierzchnię otoczoną ze wszystkich stron zabudo-
waniami. Jest kwaterowy, a poszczególne partery otoczone są obwódkami
bukszpanowymi⁴¹. Obok wymiaru edukacyjnego i estetycznego ogród służy
realizacji celów terapeutycznych – prowadzona w nim hortiterapia usprawnia
fizycznie i poznawczo, wspomaga rozwój emocjonalny i społeczny osób niepeł-
nosprawnych⁴². Projektantami ogrodu są: dr hab. inż. Zofia Włodarczyk i ar-
chitekt dr Leszek Bylina, pracownicy Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie⁴³.
Znaczący wkład w pozyskanie roślin wniósł Ogród Botaniczny UJ z Krakowa.
Firma LIBET z Wrocławia podarowała materiały do wykonania ścieżek i placów
w ogrodzie. Przedsięwzięcie od początku wspierała Urszula Jarosz – kierownik
Zespołu Placówek Caritas⁴⁴.

go, przedstawiciele kieleckiej Caritas i wielu innych uczestniczących w tworzeniu ogrodu
biblijnego. Zob. *Proszowice – Ogród biblijny*, oprac. A. Solorz, http://www.24ikp.pl/skarby/miejsca/inne/mce_proszowice_ogrod/art.php (11.09.2009).

38 Gorzkie zioła symbolizowały ciężką dolę Żydów.

39 Obydwie pergole z różami posiadają dwanaście słupów symbolizujących dwunastu apostołów.

40 Zob. *Ogród biblijny w Proszowicach*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/26752,proszowice-ogrod-biblijny.html> (11.09.2020).

41 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840>. Bukszpany użyte w kompozycji ogrodu pochodzą z uprawy Zofii Włodarczyk (wymagają dużo czasu na ukorzenie się i rosną bardzo powoli).

42 Zob. *Ogród biblijny Proszowice*, <https://www.malopolskiszlakogrodow.pl/ogrod/26-ogrod-biblijny> (11.09.2020).

43 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).

44 Zob. *Proszowice – Ogród biblijny*, oprac. A. Solorz, http://www.24ikp.pl/skarby/miejsca/inne/mce_proszowice_ogrod/art.php (11.09.2009).

Ogród w Proszowicach, podobnie jak kolejny ogród Myczkowcach, wpisal się w nurt turystyki specjalistycznej ze względu na tematykę biblijną⁴⁵. Drugi ogród biblijny powstał przy Ośrodku Wypoczynkowo-Rehabilitacyjnym i należy do Caritas Diecezji Rzeszowskiej. Ośrodek położony jest w Bieszczadach w południowo-wschodniej Polsce⁴⁶. Urządzony w formie parku linearnego, zajmuje powierzchnię 80 arów, w układzie klinowym o długości 230 metrów i 26 metrów szerokości⁴⁷. Został otworzony 17 maja 2010 roku dla upamiętnienia 90 urodzin papieża Jana Pawła II⁴⁸. Obiekt leży na terenie charakteryzującym się wydłużonym kształtem – gdzie zaprojektowano ścieżkę w kształcie meandru greckiego wymuszającą kierunek zwiedzania. Pas ziemi podzielono ścieżką na dwadzieścia pięć wnętrz. Jeden dłuższy i jeden krótszy bok obramowany jest pnączami porastającymi kraty, a wzdłuż drugiego długiego boku rosną pojedyncze stare drzewa. Tematycznie aranżacje ogrodowe układają się w przedstawioną chronologicznie historię zbawienia. Początkowe instalacje ukazują wybrane wydarzenia ze Starego Testamentu, a następnie drzewo rodowe Jezusa prowadzi do obrazów zaczerpniętych z Nowego Testamentu⁴⁹. Ogród jest zapleczem dydaktycznym dla odbywających rekolekcje, a także dla różnego rodzaju spotkań religijnych. Poza tym jest atrakcją dla dzieci, które w tej okolicy przebywają na koloniach w czasie wakacji. Od pierwszego roku założenia stał się miejscem organizowania konferencji pod ogólnym hasłem „Ku lepszemu rozumieniu Pisma Świętego”⁵⁰. Swoje powstanie zawdzięcza projektowi finansowanemu przez Unię Europejską. Pomysłodawcą

---

45 Został też włączony w szlak farmaceutyczny. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).

46 Liczba odwiedzających ogród co roku wzrasta, np. w latach 2010–2015 wynosiła kolejno: 55, 70, 72, 72, 80, 76 tysięcy gości (do połowy września). Odwiedzają go corocznie również turyści z zagranicy z ponad 30 krajów, a liczba wynosi około 1,5 tysiąca rocznie. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).

47 Zob. *Ogród biblijny Caritas w Myczkowcach*, http://zabytki-podkarpacie.pl/Ogrod-Biblijny-Caritas-w-Myczkowce_f_14_ido_2092 (14.09.2020).

48 Zob. P. Kutiak, *Ogród biblijny – śródziemnomorskie rośliny w objęciach Pogorza Bieszczadzkiego*, http://www.twojebieszczady.net/warto/ogrod_biblijny.php (14.09.2020).

49 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (14.09.2020).

50 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (14.09.2020).

przedsięwzięcia jest ks. Bogdan Janik dyrektor Caritasu w Myczkowcach, a wykonawcą projektu, tak jak i poprzedniego, inż. Zofia Włodarczyk⁵¹.

Trzeci ogród biblijny znajduje się w Chorzowie na Śląsku przy kościele parafialnym św. Jadwigi Śląskiej. Jego powierzchnia wynosi 10 arów. Został oddany do użytku zwiedzających 19 maja 2013 roku. Głównym elementem kompozycji ogrodu jest figura koła, która powtarza się, zamykając kilka tematów biblijnych. Raj, pustynia i góra Nebo⁵² to instalacje dotyczące Starego Testamentu, natomiast znak ryby⁵³, nauka Jezusa i ogród oliwny obrazują wydarzenia z Nowego Testamentu⁵⁴. Liczne roślinne kompozycje oznaczone tabliczkami (na których znajdują się informacje o nazwie roślin – w języku polskim, łacińskim, oraz cytaty z Biblii) rosną wzdłuż alejek, przy których umieszczono ławki. W chorzowskim „raju” zobaczyć można takie rośliny, jak bananowiec, kawa arabska, wanilia, pieprz, kamelia chińska (herbata), drzewko pomarańczowe, jacaranda. W dalszej części ogrodu widać jabłoń – symbolizującą drzewo poznania dobra i zła (Pismo Święte nie wymienia gatunku drzewa – według botaników mogła to być morela⁵⁵ figa lub granat) oraz drzewo figowe, z którego Adam i Ewa zrobili sobie przepaski. Są tulipany górskie, osty znane z Księgi Rodzaju i szafran wspomniany w Pieśni nad Pieśniami⁵⁶. Ogród przecina potok, który zasilany jest deszczówką zbieraną

51 Szczegóły można przeczytać w przewodniku: *Ogród biblijny w Myczkowcach* autorstwa dr hab. Zofii Włodarczyk. Zob. *Ogród biblijny*, <https://myczkowce.org.pl/oferta-osrodka/ogrod-biblijny> (14.09.2020).

52 Na lewo od „góry” widać dwie rośliny z tej samej rodziny – cynamonowiec wonny i kamforowy. Natomiast po przeciwnej stronie „góry” umieszczono siedem klasycznych roślin biblijnych: pszenicę, jęczmień, winorośl, figę, granat, oliwkę i palmę daktylową. Zob. O. Krzyżyk, *Ogród biblijny przy parafii św. Jadwigi w Chorzowie. Spokój, cisza i piękno przyrody. Byliście już tutaj?*, <https://chorzow.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-przy-parafii-sw-jadwigi-w-chorzowie-spokoj/ar/c15-7911249> (23.11.2020).

53 „Ryba”, w języku starogreckim ΙΧΘΥΣ (czytaj: „ihthys”), to akrostych, czyli słowo, które można utworzyć z pierwszych liter wyrazów wyrażenia „Jezus Chrystus, Boga Syn Zbawiciel” pisanego po grecku. Zob. *Ogród biblijny – przewodnik*, <https://www.jadwiga.info/ogrod-biblijny/> (14.09.2020).

54 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (14.09.2020).

55 W kulturze europejskiej za sprawą rzeźbiarzy i malarzy drzewem tym stała się jabłoń. Zob. Z. Włodarczyk, *Przewodnik po Muszyńskich ogrodach biblijnych*, Muszyna 2016, s. 11.

56 Zob. O. Krzyżyk, *Ogród biblijny przy parafii św. Jadwigi w Chorzowie. Spokój, cisza i piękno przyrody. Byliście już tutaj?*, <https://chorzow.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-przy-parafii-sw-jadwigi-w-chorzowie-spokoj/ar/c15-7911249> (23.11.2020).

z dachu kościoła, a także oczko wodne z sitowiem. Obiekt pełni funkcję duszpasterską – można przeprowadzać w nim katechezy, jak i lekcje z botaniki, które mogą być dobrą okazją do zaprezentowania bogactwa fauny Izraela⁵⁷. Służy do katechez nie tylko katolikom, ale także parafianom kościoła protestanckiego. Odwiedzany jest przez turystów, a ponadto przez nowożeńców po udzieleniu sobie sakramentu małżeństwa i dzieci po przyjęciu Pierwszej Komunii Świętej. Ogród powstał w całości ze środków parafii. Ma wymiar ekumeniczny i międzyreligijny. Katolicką parafię poparły chorzowska Parafia Ewangelicko-Augsburska i Gmina Wyznaniowa Żydowska w Katowicach⁵⁸. Pomysłodawcą ogrodu jest proboszcz ks. Emanuel Pietryga, a projektantem mgr inż. Marcin Gomerski⁵⁹.

Czwarty ogród biblijny powstał w Puławach przy parafii pod wezwaniem Miłosierdzia Bożego. Został poświęcony⁶⁰ 7 czerwca 2015 roku przez ks. bp. Mieczysława Cisło. Całość założenia ogrodowego mieści się na powierzchni 80 arów. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół kościoła opiera się na scenach z Biblii – wydarzeniach ze Starego i Nowego Testamentu. Ogród jest zaaranżowany tematycznie i ma charakter symboliczny. Prezentuje przemyślaną i uporządkowaną katechezę o biblijnej historii zbawienia⁶¹. Stanowi specyficzny zapis teologii biblijnej, a także miejsce, które poprzez środowisko przyrodnicze wprowadza zwiedzających w wydarzenia przedstawione na kartach Pisma Świętego. Jest wspaniałą imitacją podróży po Ziemi Świętej⁶². Ma wymiar ewangelizacyjny i jest współczesną Biblią w obrazkach. Powstałe

---

57 Zob. *Chorzów będzie miał ogród jak z... Biblii*, <https://premium.wprost.pl/348796/chorzow-bedzie-mial-ogrod-jak-z-biblii.html> (15.09.2020).

58 Zob. *Ogród biblijny powstaje w parafii św. Jadwigi*, <http://www.archiwum.chorzowianin.pl/ogrod-biblijny-powstaje-w-parafii-sw-jadwigi,n-2799.html> (15.09.2020).

59 Absolwent Katedry Roślin Ozdobnych Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Pracował nad tematem roślin biblijnych w Kole Naukowym Ogrodników pod kierunkiem Zofii Włodarczyk. Siostrzeniec ks. proboszcza Emanuela Pietrygi – pomysłodawcy ogrodu biblijnego w Chorzowie. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (15.09.2020).

60 Poświęcenie ogrodu biblijnego powiązane było z 30-leciem parafii pw. Miłosierdzia Bożego w Puławach. Zob. *Ogród biblijny przy parafii Miłosierdzia Bożego w Puławach*, <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/ogrod-biblijny-przy-parafii-milosierdzia-bozego-w-pulawach/> (15.09.2020).

61 Zob. Olga, *Ogród biblijny w Puławach*, <http://poradyogrodowe.pl/index.php/2017/03/04/ogrod-biblijny/> (15.09.2020).

62 Zob. *Ogród biblijny przy parafii Miłosierdzia Bożego w Puławach*, <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/ogrod-biblijny-przy-parafii-milosierdzia-bozego-w-pulawach/>.

budowie odnoszą się do wydarzeń z Biblii i symboliki kościoła⁶³. W ogrodzie znajduje się 31 scen z Pisma Świętego⁶⁴. Jak zaznacza ks. Andrzej Sternik, „jako ostatnia w 2016 r. powstała scena Uczniów idących do Emaus, nawiązująca do spotkania ze Zmartwychwstałym. W planach było założenie Koła Biblijnego jako formy popularyzacji i zgłębiania Słowa Bożego, jednak ze względu na przeniesienie Ks. proboszcza pomysł nie zrealizowano”⁶⁵. Ponadto w ogrodzie posadzono ponad 6 tysięcy roślin wymienionych w Biblii, występujących w Ziemi Świętej lub zastępczych, które rosną w naszym klimacie. Teren jest doskonałym miejscem do spacerów rodzinnych i odpoczynku. Znajdują się w nim ławki, a także tablice edukacyjne. Prace nad ogrodem trwały dwa lata⁶⁶. Został sfinansowany w większości z ofiar parafian i przy pomocy Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej⁶⁷. Pomysłodawcą ogrodu jest ks. proboszcz Andrzej Sternik i pracownicy Biura Zieleni Miejskiej⁶⁸. Projekt opracowała mgr arch. krajobrazu Ewelina Grądz⁶⁹.

Piąty ogród biblijny położony jest na południu Polski, w Muszynie, niedaleko granicy ze Słowacją. Został usytuowany obok kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Józefa⁷⁰. Oddano go do użytku 28 czerwca 2015 roku, wraz z uroczy-

63 Zob. *Ogród biblijny powstał w Puławach*, <https://pulawy.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-pulawach-zdjecia/ar/c8-3408277> (15.09.2020).

64 Są to: drzewo poznania dobra i zła, rodowód Jezusa, Gwiazda Betlejemska, Boże narodzenie, Kana Galilejska, rozmnożenie chleba, Dobry Pasterz, Dekalog, arka Noego, kula ziemską, Góra Błogosławieństw, Maryja w historii zbawienia, znak Jonasza, alfa i omega, menora – świecznik Świętego Mieszkania, dwunastu apostołów, winnica, chrzest w Jordanie, wędrówka Izraelitów przez pustynię – Ziemia Obiecana, Massa i Meriba, Duch Święty, go-rejący krzew Mojżesza, ciasna brama, grzech – przebaczenie, Areopag, Góra Przemienienia, Jezus i Samarytanka – studnia, ogród Oliwny, Golgota, pusty Grób. Zob. Olga, *Ogród biblijny w Puławach*, <http://poradyogrodowe.pl/index.php/2017/03/04/ogrod-biblijny/> (15.09.2020).

65 Informacja uzyskana drogą korespondencyjną; materiał własny.

66 Pracę nad ogrodem wykonywało 12 różnych firm. Zob. *Ogród biblijny powstał w Puławach*, <https://pulawy.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-pulawach-zdjecia/ar/c8-3408277> (17.09.2020).

67 Zob. *Poświęcenie ogrodu biblijnego*, <https://pl-pl.facebook.com/parafiamilosierdziabozegopulawy/videos/1062627800433630/> (17.09.2020).

68 Zob. *Ogród biblijny powstał w Puławach*, <https://pulawy.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-pulawach-zdjecia/ar/c8-3408277> (17.09.2020).

69 Zob. Olga, *Ogród biblijny w Puławach*, <http://poradyogrodowe.pl/index.php/2017/03/04/ogrod-biblijny/> (17.09.2020).

70 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (17.09.2020).

stym otwarciem i błogosławieństwem dokonany przez ks. bp. Andrzeja Jeża⁷¹. Ogród posiada aranżacje zieleni, miniaturowe krajobrazy, małą architekturę i rzeźby. Cały obiekt obejmuje obszar o powierzchni 1,3 ha⁷². Ma kształt kwadratu o boku 40 metrów i przylegającego do niego prostokąta, podzielonego na cztery mniejsze kwadraty. Każde z wytyczonych wewnątrz otrzymało nazwy: Ogród Historii Zbawienia, Ogród Krajobrazów Biblijnych, Winnica Pańska i Nauka Proroków, Dziecięcy Ogród Biblijny i Ogród Zakochanych. Pierwszy ogród jest kwadratem, w który wpisano okrąg utworzony z bukszpanu. W tej części przedstawiono biblijną historię zbawienia poprzez instalację 64 tematów. W centrum umieszczono rzeźbę przedstawiającą Nową Jerozolimę opisaną w Apokalipsie św. Jana. Kolejny przedstawia miniaturowy układ wodny Izraela, a więc Jezioro Galilejskie, rzekę Jordan i Morze Martwe oraz pustynię. Ogród Proroków wraz z winnicą obrazuje znaczną część ksiąg Starego Testamentu – pisma prorockie i tematykę społeczną⁷³. Następny to mały ogród dla dzieci i kończący zwiedzanie ogród dla zakochanych⁷⁴. Całe założenie otoczone jest z trzech boków żywopłotem, a wzdłuż czwartego posadzono pnącza. Jak zaznacza proboszcz, muszyńskie ogrody biblijne mają być miejscem szczególnego spotkania Boga z człowiekiem w Jego Słowie, zwłaszcza poprzez obraz i biblijną roślinność. Ciekawy jest fakt, iż ogrody zrealizowane są w konwencji trzech świątyń: świątyni jerozolimskiej – stan obecny, świątyni parafialnej i kościoła czasów mesjańskich – apokaliptycznego Nowego Jeruzalem⁷⁵. Jest to jeden z największych polskich ogrodów biblijnych⁷⁶, posiadający liczne rzeź-

71 Zob. *Ogrody biblijne w Muszynie*, <https://www.twojamuszyna.pl/atracje/ogrody-biblijne-w-muszynie/> (17.09.2020).

72 Zob. Z. Włodarczyk, *Przewodnik po Muszyńskich ogrodach biblijnych*, s. 5.

73 Zbudowano go, podobnie jak ogród w Myczkowcach, przy udziale funduszy unijnych. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (17.09.2020).

74 Zaprojektowany jako labirynt z grabu, którego ścieżki prowadzą do centrum, z bukszpanu utworzono zarys ryby – symbolu chrześcijaństwa. Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (17.09.2020).

75 Zob. Z. Włodarczyk, *Wstęp*, w: *Przewodnik po Muszyńskich ogrodach biblijnych*, s. 4.

76 Ogrody otwarte są w każdy dzień tygodnia oprócz poniedziałku, od maja do listopada. Można je zwiedzać z przewodnikiem o pełnych godzinach, w niedzielę natomiast jest tzw. „dzień ciszy”, czyli bez przewodnika. Zwiedzanie z przewodnikiem trwa ok. 45 minut i jest bezpłatne. Poruszane tematy związane są z koncepcją ogrodów muszyńskich i przybliżeniem treści biblijnych. Zob. *Ogrody biblijne w Muszynie*, <https://www.twojamuszyna.pl/atracje/ogrody-biblijne-w-muszynie/> (21.09.2020).

by prof. Karola Badyny⁷⁷. Pomysłodawcą założenia ogrodu jest wspomniany proboszcz ks. Paweł Stabach, zaprojektowała go natomiast Zofia Włodarczyk przy współpracy z ks. dr. hab. Piotrem Łabudą⁷⁸ – konsultantem biblijnym.

Szósty ogród biblijny znajduje się przy bazylice i klasztorze Ojców Jezuitów w Starej Wsi. Usytuowano go na rozległym terenie (1,70 ha) rozciągającym się wokół zabytkowego budynku w stylu barokowym, na którym zaaranżowano wydarzenia opisane w Piśmie Świętym⁷⁹. Został otworzony 15 sierpnia 2016 roku. Do ogrodu prowadzi brama w kształcie liter alfa i omega⁸⁰. W ogrodzie można zobaczyć rzeźby z piaskowca zdobiące ponad 20 scen biblijnych. Wśród nich są m.in.: tablice z Dziesięcioma Przykazaniami wysokie prawie na 4 metry i ważące ponad 7 ton, raj z postaciami Adama i Ewy pod drzewem poznania dobra i zła⁸¹, grotta w Betlejem, a także Góra Wniebowstąpienia. Oprócz tego można obejrzeć przestrzenne przedstawienie miast z czasów Jezusa. Wszystko zdobi kilka tysięcy roślin. Dodatkową atrakcją jest „oprawa” wodno-świetlna⁸² i 9-metrowa wieża widokowa, z której roztacza się piękny widok na okolicę. Ogród jest miejscem, które pomaga w wyciszeniu i religijnej refleksji. Przy każdej stacji można się zatrzymać, odpocząć oraz oddać modlitwie i kontemplacji Pisma Świętego. Swoje szczególne miejsce odnalazły w nim rodziny i dla nich to jezuici organizowali Jezuicki Festyn Rodziny⁸³. Ogród jest częścią projektu pod nazwą „Skarby pogranicza – ochrona dziedzictwa kulturowego”, w ramach którego zostały przeprowadzone prace inwestycyjne

---

77 Zob. *Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (21.09.2020).

78 Obecnie kierownikiem Katedry Pisma Świętego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie Wydziału Teologicznego Sekcja w Tarnowie.

79 Zob. *Ogród biblijny*, <https://tropter.com/pl/polska/stara-wies/ogrod-biblijny> (21.09.2020).

80 Zob. K. Grzebyk, *Barokowy ogród biblijny w Starej Wsi już gotowy. Otwarcie 15 sierpnia*, <https://www.biznesstyl.pl/kultura/oblicza-kultury/4585.html> (21.09.2020).

81 Kolejno oglądać można: przejście przez Morze Czerwone, górę Synaj, wieżę Babel, makietę Ziemi Świętej, makietę Egiptu, rzekę Jordan, Kanę Galilejską, ostatnią wieczerzę, bazylikę św. Piotra, Golgotę, Chrystusa Zmartwychwstałego, fontannę – symbol obfitości i dobroci Bożej. Zob. więcej i obejrzyj na: *Ogród biblijny w Starej Wsi*, <https://www.youtube.com/watch?v=nGsioyQnp0Y> (21.09.2020).

82 Zob. *Stara Wieś. Ogród biblijny*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/51507,starsa-wies-ogrod-biblijny.html> (21.09.2020).

83 Zob. *Festyn rodzinny w Starej Wsi*, <http://infopodkarpacie.pl/wiadomosci/pokaz/2842,festyn-rodzinny-w-starej-wsi-zdjecia> (21.09.2020).

przy klasztorze i Bazylice w Starej Wsi oraz na zamku w Żółkwi na Ukrainie⁸⁴. Projekt otrzymał dofinansowanie ze środków Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa Partnerstwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska–Białoruś–Ukraina na lata 2007–2013⁸⁵. Głównym koordynatorem projektu była Dorota Chilik.

Siódmy ogród biblijny znajduje się w Lidzbarku Warmińskim i jest jedynym takim ogrodem na Warmii i Mazurach, położonym na północ od Warszawy. Został oddany do użytku w maju 2018 roku. Jego powierzchnia wynosi 9 arów⁸⁶. Ogród podzielony jest na dwie części: *Stary Testament* i *Nowy Testament*. Przedstawiono w nim dwanaście scen biblijnych, które ilustrują elementy architektury, roślinności i cytaty biblijne. Opowiada o raju, wieży Babel, Sodomie i Gomorze, pobycie Izraelitów w Egipcie, przejściu przez Morze Czerwone, górze Synaj, Jeziorze Tyberiadzkim, studni Jakubowej, siedmiu grzechach głównych⁸⁷ (aranżacja z napisami umieszczonymi na kamieniach, które w ciekawy sposób symbolizują ciężar, jaki człowiek zaciąga w momencie ich popełnienia), dalej mówi o zagubionej owcy, ogrodzie Oliwnym i kończy na drodze do nieba⁸⁸. Następnie na dębowych słupach umieszczono tablice z uczynkami miłosierdzia względem ciała. Ławki, winnice i oświetlenie ogrodu sprzyjają refleksji, medytacji, modlitwie i wypoczynkowi. W ogrodzie posadzono około tysiąc roślin występujących w Biblii i oznaczono tabliczkami informacyjnymi z ich nazwą w języku polskim i łacińskim oraz

---

84 Dawna siedziba hetmana Stanisława Żółkiewskiego i rodu Sobieskich. Zob. K. Grzebyk, *Barokowy ogród biblijny w Starej Wsi już gotowy*, dz. cyt.

85 W Starej Wsi przeprowadzono prace remontowe i restauracyjne na dziedzińcu pielgrzymkowym i klasztornym wirydarzu, zmodernizowano organy w bazylice, przygotowano infrastrukturę turystyczną przy sanktuarium, rozbudowano centrum informacji turystyczno-pielgrzymkowej (jest tu punkt małej gastronomii), zrekonstruowano barokowy ogród biblijny w Ogrodzie Jezuickim. Powstał parking na 86 samochodów. Koszt całego projektu, łącznie z remontem zamku w Żółkwi, wyniósł 4 mln euro (16 mln zł). Zob. K. Grzebyk, *Barokowy ogród biblijny w Starej Wsi już gotowy*, dz. cyt.

86 Zob. *Ogród biblijny powstał w Lidzbarku Warmińskim*, <https://portalkomunalny.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-lidzbarku-warminskim-375139/> (21.09.2020).

87 Warto wspomnieć, że klasyfikację podstawowych grzechów i wad człowieka, od których wywodzą się wszystkie inne grzechy, wprowadził św. Grzegorz Wielki, papież w latach 540–604. Zob. *Jedyny taki ogród biblijny w północnej Polsce*, <http://lidzbarkwarminski.wm.pl/514877,Jedyny-taki-ogrod-biblijny-w-polnocnej-Polsce.html> (21.09.2020).

88 Zob. *Ogród biblijny*, <http://parafia-lidzbark.pl/pages/ogrod-biblijny> (21.09.2020).

odpowiednim cytatem biblijnymi⁸⁹. Inwestycja została sfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach działania: „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER”, objętego programem w zakresie „Budowy lub przebudowy ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej”⁹⁰. Projektem i roślinnością zajęła się: OGRODZIA Anna Andrearczyk. Za koncepcję i budowę odpowiadał Pol-Dar. Prace budowlano-brukarskie wykonał Dariusz Umecki⁹¹.

Ósmy ogród biblijny znajduje się w Gdańsku i jest pierwszym takim przedsięwzięciem w Trójmieście. Uroczystego otwarcia ogrodu dokonał ks. bp Wiesław Szlachetka 1 maja 2019 roku w domu sióstr pallotynek⁹². Obiekt jest pięknie położony i usytuowany blisko centrum Gdańska – na tylnej części Centrum Integracji⁹³ „Na Górcę”. Jego powierzchnia wynosi 50 arów. Położenie na zboczu, opadającym na północ do doliny Potoku Siedleckiego, umożliwiło podział ogrodu na tarasy połączone schodkami. Na każdym poziomie powstały zespoły, reprezentujące podstawowe krainy Ziemi Świętej. Poszczególne kwatery poświęcono wybranym wydarzeniom biblijnym. Dwie ścianki z białego kamienia przedstawiają wody Morza Czerwonego, między którymi można przejść i znaleźć się na skalistym Synaju, by pokłonić się tablicom z dziesięcioma przykazaniem. Obok jest Meriba (Horeb) z kamieniem, z którego spływa woda, a przy nim laska – przypomnienie słów: „I uderzą w skałę, a wyjdą z niej wody, które będzie pił lud”. Wszystko umieszczone jest w otoczeniu roślin – opisanych na tabliczkach. Niedaleko widać Skałę kuszenia i spoczywającą nieopodal łódź Chrystusową, otoczoną różnobarwnymi

89 Dodatkową atrakcją ogrodu jest „chińczyk biblijny” – gra dla dzieci, młodzieży i dorosłych (o wymiarach 5 m x 9 m) umiejscowiona na kostce brukowej. Celem graczy jest przeprowadzenie swoich pionków przez wszystkie księgi Pisma Świętego z pozycji początkowej „domek” do końcowej „niebo”. Zob. *Ogród biblijny*, <http://parafia-lidzbark.pl/pages/ogrod-biblijny> (21.09.2020).

90 Zob. *Jedyny taki ogród biblijny w północnej Polsce*, <http://lidzbarkwarminski.wm.pl/514877,Jedyny-taki-ogrod-biblijny-w-polnocnej-Polsce.html> (22.09.2020).

91 Zob. *Ogród biblijny*, <http://parafia-lidzbark.pl/pages/ogrod-biblijny> (22.09.2020).

92 Zob. fotografia, <https://foto.gosc.pl/zdjecia/441318.Pallotyunki-Gdansk-Ogrod-biblijny-Bp-Szlachetka> (22.09.2020).

93 Centrum Integracji – odrestaurowany dom zgromadzenia – przeznaczone jest na działalność apostołską. Dom usytuowany jest na terenie ogrodu biblijnego (informacje uzyskane drogą korespondencyjną od s. Banki Sławińskiej SAC). Zob. K. Sulewski, *Schowany, pelen kwiatów i spokoju ogród z wspaniałym widokiem na Gdańsk*, <https://7zdjeczgdanska.pl/2020/08/schowany-pelen-kwiatow-i-spokoju-ogrod-z-wspanialym-widokiem-na-gdansk.html> (22.09.2020).

kwitnącymi kępami roślin. Najważniejszym miejscem – sercem ogrodu jest pusty grób, przypominający o zmartwychwstaniu Chrystusa⁹⁴. Ogród nadal pięknie się rozwija. Każdego roku⁹⁵ powiększany jest o nowe zasoby – zarówno, gdy chodzi o rośliny, jak i symboliczne struktury biblijne. W chwili obecnej pojawiła się nowa grota betlejemka. Poświęcenia grotty, figury Matki Bożej, Dzieciątka Jezus, św. Józefa, pasterzy i innych figur dokonał ks. proboszcz 15 maja 2021 roku. Będą one stanowiły stałą ekspozycję, symbolizującą biblijne wydarzenie – Bożego narodzenia i objawienia Pańskiego światu⁹⁶. Jak zaznacza siostra Blanka Sławińska, „po ogrodzie oraz Centrum oprowadzają siostry. Przygotowują tematy warsztatów i są odpowiedzialne za prowadzenie zajęć; pierwsze z nich odbyły się wraz z oficjalnym otwarciem ogrodu i nadal są kontynuowane. Opracowane tematy realizowane są w zależności od zapotrzebowania przychodzących grup i dotyczą np. symboliki scen biblijnych znajdujących się w ogrodzie, roślin biblijnych, geografii Ziemi Świętej – śladami Pana Jezusa, *Co z tego wyrośnie? Boża tajemnica nasienia, Od płątka do kwiatka, Bóg – Stworzyciel nieba i ziemi*. Warsztaty prowadzone są dla wszystkich: tj. grup parafialnych, schol, klas szkolnych, grup przedszkolnych, stowarzyszeń, osób niepełnosprawnych, a także seniorów. W 2019 roku ogród odwiedziło 1660 osób (od maja do 30 października), w roku 2020 jeszcze więcej. Ogród utrzymywany jest z dobrowolnych ofiar odwiedzających. Należy jeszcze dodać, że jest to jedyny ogród biblijny w Polsce, który w sposób szczególny koncentruje się na geografii Ziemi Świętej, wprowadzając zwiedzających w poszczególne dzieje Izraela poprzez miejsca i krainy geograficzne. Główną pomysłodawczynią ogrodu i odpowiedzialną za koncepcję, roślinność, nasadzenia i budowę scen biblijnych jest s. Beata Ostrówka SAC oraz s. Blanka Sławińska SAC. Natomiast za Ogród i Centrum odpowiadają przewodnicy, prowadzący zajęcia i opracowujący tematy warsztatów: s. Blanka, s. Beata, s. Aleksandra Podleżańska, s. Barbara Brodowska”.

94 Zob. A. Januszajtis, *W ogrodzie biblijnym*, s. 5–7.

95 Stan pandemii Covid-19 uniemożliwił korzystanie z ogrodu. Zmniejszenie obostrzeń sanitarnych pozwoliło na nowo otworzyć jego bramy dla zwiedzających (od 1 maja do 31 października 2021 roku). Zob. *Nowe otwarcie ogrodu biblijnego w Gdańsku*, <http://www.u-pallotynek.pl/aktualnosci/ogrod-biblijny-w-gdansk/73041/nowe-otwarcie-ogrodu-biblijnego-w-gdansk> (22.09.2021).

96 Zob. *Nowe otwarcie ogrodu biblijnego w Gdańsku*, <http://www.u-pallotynek.pl/aktualnosci/ogrod-biblijny-w-gdansk/73041/nowe-otwarcie-ogrodu-biblijnego-w-gdansk> (22.09.2021).

Dziewiąty ogród biblijny powstał przy Rodzinnych Ogrodach Działkowych „Piaski” w Trzebini przy ulicy Kilińskiego. Oficjalne otwarcie odbyło się 15 sierpnia 2020 roku w Uroczystość Wniebowzięcia NMP⁹⁷. Ogród składa się z niewielkiego pagórka górującego nad całością, symbolizującego górę Synaj. U jego podnóża umieszczono dwie tablice z Dekalogiem i wysokim palem z wężem miedzianym. Poszczególne wydarzenia opisane są na tabliczkach rozstawionych przy każdej ekspozycji i roślinie biblijnej. Obok góry Synaj posadzono lawendę w formie Menory. Wykonano symboliczną zagrodę pasterską na pustyni z figurami owieczek, aranżację przejścia przez Morze Czerwone, ogród Eden z rajska jabłonią i wężem kusicielem, model tłoczni winogron, kieratu z saniami młockarskimi. Do drugiej części ogrodu – *Nowego Testamentu* – prowadzi tzw. ciasna brama; przedstawiono tu Boże narodzenie – ujęte w czternastoramienną zwirową gwiazdę⁹⁸, studnię Jakubową, cztery przypowieści Pana Jezusa, np. o skarbie znalezionym w roli czy powrocie syna marnotrawnego, Wieczernik z dwunastoma kolumnami symbolizującymi apostołów, symbole eucharystyczne. Przy końcu ogrodu widać zegar słoneczny z sentencją św. Jana Pawła II „Czas ucieka, wieczność czeka”, 7 płomieni – darów Ducha Świętego, tablice z sentencjami ośmiu błogosławieństw, a także przestrzenną mapę Ziemi Świętej. Po całości parku prowadzą alejki, na których końcu widać kaplicę z figurą Matki Bożej. Umieszczone tam rośliny są w stanie wegetować i zimować w naszym klimacie⁹⁹. Pomysłodawcą, a zarazem projektantem ogrodu jest ks. Piotr Gębka¹⁰⁰. Ogród został wykonany przy wsparciu Zarządu ROD, rodziców ks. Piotra, a także kilku innych

---

97 Idea stworzenia ogrodu biblijnego narodziła się u pomysłodawcy m.in. pod wpływem lektury *Atlasu roślin biblijnych* wydanego przez WAM oraz po obejrzeniu ogrodów tego typu w Proszowicach, Myczkowcach i Muszynie według projektu dr Zofii Włodarczyk. Zob. ks. P. Gębka, *Ogród biblijny*, <https://magazynkrzeszowicki.pl/ogrod-biblijny/> (12.10.2020).

98 Zapewne nawiązująca do czternastoramiennej gwiazdy ze srebra, znajdującej się w bazylice Narodzenia Pańskiego w Betlejem, która została tam umieszczona w 1717 roku przez franciszkanów. Por. R. Rinaldi, ks. M. Zieliński, *Gwiazda betlejemaska*, <https://biblista.pl/ukryte/swiat-epifanem-slowa/297-wiat-epifanem-sowa/4179-gwiazda-betlejemaska.html> (22.09.2021).

99 Można zobaczyć m.in. morwę, akację, janowca, tamaryszka, oliwnika, cyprysy, liczne byliny, warzywa i zioła występujące na kartach Biblii. Zob. ks. P. Gębka, *Ogród biblijny*, <https://magazynkrzeszowicki.pl/ogrod-biblijny/> (12.10.2020).

100 Obecnie jest wikariuszem Parafii Miłosierdzia Bożego w Krakowie na Wzgórzach Krzesławickich.

osób¹⁰¹. Ciekawe, że jest to jedyny ogród tego typu w Polsce, który nie znajduje się na terenie należącym do Kościoła lub instytucji kościelnej. Jak zaznacza sam pomysłodawca, *sacrum* i *profanum* stykają się tam ze sobą, dając niejako możliwość ewangelizacji.

Dziesiąty ogród biblijny powstaje w Gorzkowie w gminie Kazimierza Wielka w województwie świętokrzyskim, przy Dziennym Domu Seniora. Jego powierzchnia obejmuje 16 arów¹⁰². Obiekt składa się z trzech kwater¹⁰³ obrazujących sceny z życia Chrystusa. Pierwsza, największa z nich – zajmuje około 1/3 terenu, nawiązuje do narodzin Jezusa. Pierwszy element wchodzący w jej skład to czternastoramienna gwiazda składająca się z bukszpanu, w której wewnątrz planowane jest umieszczenie figury Świętej Rodziny. Drugim przystankiem jest Golgota z rzeźbą¹⁰⁴ Maryi i św. Jana pod krzyżem, kolejnym elementem jest wykonany z kamienia grób Jezusa¹⁰⁵ i figura Zmartwychwstałego. W nawiązaniu do tego wydarzenia ma powstać rzeźba przedstawia grupę ludzi wpatrujących się w Chrystusa Zmartwychwstałego. Następnie pojawia się scena zesłania Ducha Świętego, którą tworzy: rzeźba gołębic, bukszpan w kształcie ryby – symbol chrześcijan oraz siedem kamieni, na których wyryto napisy siedmiu darów Ducha Świętego, a obok siedem lilii¹⁰⁶. W ostatniej czę-

---

101 Zob. ks. P. Gębka, *Ogród biblijny*, <https://magazynkrzeszowicki.pl/ogrod-biblijny/> (12.10.2020).

102 Zob. *W Gorzkowie powstaje pierwszy ogród biblijny w województwie świętokrzyskim. Będzie przedstawiał życie Jezusa*, <https://echodnia.eu/swietokrzykie/w-gorzkowie-powstaje-pierwszy-ogrod-biblijny-w-wojewodztwie-swietokrzykim-będzie-przedstawiał-życie-jezusa-zdjecia/ar/c15-14877769> (12.10.2020).

103 Największa z nich jest już prawie całości zagospodarowana, pozostałe dwie (boczne) czekają na dofinansowanie.

104 Michał Kulig z Malawy koła Rzeszowa tworzy rzeźby z kamienia pińczowskiego. Obecnie stoją już dwie figury: Jana i Maryi. Brakuje jeszcze figury Jezusa na krzyżu. Krzyż będzie wykonany z metalu, figura z kamienia – jej fundatorem jest Adam Bodzioch. Koszt figury Jezusa Zmartwychwstałego pokryje ks. Janusz Mularz, a figury Maryi i Jana pod krzyżem ks. Andrzej Piotr Wypych, pochodzący z parafii Gorzków biskup pomocniczy archidiecezji Chicago. Każda z rzeźb to koszt około 10 tys. Zob. M. Gajda-Kruk, *W Gorzkowie powstaje Ogród biblijny. Pierwszy w regionie*, <https://www.radio.kielce.pl/pl/post-97193> (12.10.2020).

105 Zob. *W Gorzkowie powstaje pierwszy ogród biblijny w województwie świętokrzyskim. Będzie przedstawiał życie Jezusa*, <https://echodnia.eu/swietokrzykie/w-gorzkowie-powstaje-pierwszy-ogrod-biblijny-w-wojewodztwie-swietokrzykim-będzie-przedstawiał-życie-jezusa-zdjecia/ar/c15-14877769> (12.10.2020).

106 Zob. M. Gajda-Kruk, *Biblijny ogród nabiera kształtu i barw [ZDJĘCIA]*, <https://radio-kielce.pl/257233/biblijny-ogrod-nabiera-ksztaltu-i-barw-zdjecia-128871/> (23.09.2021).

ści znajdują się bukszpany tworzące litery alfa i omega¹⁰⁷. W ogrodzie umieszczone są cytaty z Biblii, a w przyszłości planowane jest nagłośniecie dla osób mających problemy ze wzrokiem. Nasadzane są głównie rośliny występujące w Piśmie Świętym¹⁰⁸. Jak wskazuje Agnieszka Kula-Kielian, ogród ma charakter edukacyjno-terapeutyczny i ma służyć odpoczynkowi. Zgromadzenie wielu roślin oraz kwiatów występujących w Izraelu w połączeniu z bogatą symboliką religijną, ma dawać możliwość pogłębionej refleksji, a także sposobność „dotknięcia” Ziemi Świętej. Przedsięwzięcie powstaje dzięki pomocy licznych sponsorów i ludzi dobrej woli. Dużego wsparcia udzielił ks. bp Andrzej Wypych z Chicago, a także ks. Janusz Mularz. Kostkę brukową przekazała firma Bruk-Bet. Pomocą wykazała się również, gmina Kazimierza Wielka z burmistrzem Adamem Bodziochem, który planuje włączyć ogród w projekt powstającego w Kazimierzy uzdrowiska. Pomysł realizowany jest we współpracy z dyrektorem Caritas diecezji kieleckiej ks. Stanisławem Słowikiem¹⁰⁹. Główną pomysłodawczynią ogrodu biblijnego jest wspomniana Agnieszka Kula-Kielian, kierownik placówki Caritas w Gorzkowie. Zaprojektowała go natomiast dr hab. inż. Zofia Włodarczyk¹¹⁰.

Nasza analiza wykazuje, że ogrody biblijne powstają na całym świecie już niemal od 80 lat. Zaprezentowany tu materiał przedstawia je tylko w zarysie, ponieważ w artykule – jak to zostało zaznaczone we wstępie – skoncentrowano się przede wszystkim na ogrodach występujących w Polsce. Pojawia się wśród nich duża różnorodność powierzchni obszarowej (od 9 arów – w Lidzbarku Warmińskim do 1,70 ha – w Starej Wsi), doboru gatunków

---

107 Zob. M. Gajda-Kruk, *Biblijny ogród nabiera kształtu i barw [ZDJĘCIA]*, <https://radio-kielce.pl/257233/biblijny-ogrod-nabiera-kszaltu-i-barw-zdjecia-128871/> (23.09.2021).

108 Między innymi berberysy, bukszpany, róże, tulipany, żonkile, drzewa oliwne, lilie oraz gatunki różnych zbóż, ziół i traw. Zob. M. Gajda-Kruk, *W Gorzkowie powstaje ogród biblijny*, <https://www.radio.kielce.pl/pl/post-92524> (12.10.2020).

109 Ogród miał być otworzony 18 maja 2020 roku – w setną rocznicę urodzin papieża Jana Pawła II. Sytuacja związana z pandemią koronawirusa uniemożliwiła realizację planu w tym terminie. Zob. *W Gorzkowie powstaje pierwszy ogród biblijny w województwie świętokrzyskim. Będzie przedstawiał życie Jezusa*, <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-gorzkwie-powstaje-pierwszy-ogrod-biblijny-w-wojewodztwie-swietokrzyskim-będzie-przedstawiał-życie-jezusa-zdjecia/ar/c15-14877769> (12.10.2020).

110 Zob. *W Gorzkowie powstaje pierwszy ogród biblijny w województwie świętokrzyskim. Będzie przedstawiał życie Jezusa*, <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-gorzkwie-powstaje-pierwszy-ogrod-biblijny-w-wojewodztwie-swietokrzyskim-będzie-przedstawiał-życie-jezusa-zdjecia/ar/c15-14877769> (12.10.2020).

roślin (tych występujących w Ziemi Świętej i zastępczych – np. w Puławach zgromadzono ich ok. 6 tys.), obiektów architektonicznych (od monumentalnych rzeźb w Starej Wsi, Muszynie – do symbolicznych w Gdańsku, Lidzbarku Warmińskim), ofert edukacyjnych (organizowanych konferencji „Ku lepszemu rozumieniu Pisma Świętego” w Myczkowcach, warsztatów biblijnych w Gdańsku, katechez i lekcji botaniki w Chorzowie), terapeutycznych (np. hortiterapi w Proszowicach). To właśnie w tych ogrodach tworzone są miejsca służące odpoczynkowi, modlitwie i medytacji (ławki, tabliczki z cytataми z Pisma Świętego, nazewnictwem roślin, oświetleniem dającym możliwość zwiedzania w porze wieczornej). Ogrody mogą mieć także wymiar ekumeniczny i międzyreligijny, gdyż służy temu ich charakter dydaktyczny, symboliczny i tematyczny (ogród w Chorzowie jest tego dobrym przykładem – został poparty przez chorzowską parafię Ewangelicko-Augsburską i katowicką Gminę Żydowską). Jak zaznaczają pomysłodawcy, jednym z głównych celów zakładania ogrodów biblijnych jest umożliwienie „dotknięcia” Ziemi Świętej tym, którzy nie mają możliwości, aby tam pojechać. Ukazanie sensu nadprzyrodzonego poprzez widoczną i dotykalaną materialność ogrodu biblijnego jest celem, zadaniem i wyzwaniem, które stoi nie tylko przed ich twórcami, ale także przed duszpasterzami i katechetami, aby dzieło rozwijało się i coraz bardziej przybliżało sens Bożego słowa.

Można żywić nadzieję, że ze względu na zapotrzebowanie społeczne takich ogrodów na świecie, a zwłaszcza w Polsce będzie przybywać.

Bibliografia

- Bednarz M., *Pytania do Biblii*, Szczecinek 2004.
- Chorzów będzie miał ogród jak z... Biblii, <https://premium.wprost.pl/348796/chorzow-bedzie-mial-ogrod-jak-z-biblii.html> (15.09.2020).
- Der Duft vom Paradies — Gärten als lebendige Zeugen der Bibel*, <https://www.nordkirche.de/nachrichten/nachrichten-detail/nachricht/der-duft-vom-paradies-gaerten-als-lebendige-zeugen-der-bibel/> (23.07.2020).
- Dr Tatham Whitehead*, <https://www.csu.edu.au/special/accc/biblegarden/history/dr-tatham-whitehead> (23.07.2020).
- Drobniak D., Wnęk M., *Ogród biblijny. Biblia pauperum dla współczesnych. O idei, tworzeniu i znaczeniu ogrodów biblijnych opowiada dr inż. Zofia Włodarczyk z Katedry Roślin Ozdobnych na Wydziale Ogrodniczym Uniwersytetu Rolniczego*,

- <https://prasa.wiara.pl/doc/1017981.Ogrod-biblijny-Biblia-pauperum-dla-wspolczesnych> (21.07.2020).
- Festyn rodzinny w Starej Wsi*, <http://infopodkarpacie.pl/wiadomosci/pokaz/2842,fe-styn-rodzinny-w-starej-wsi-zdjecia> (21.09.2020).
- Gajda-Kruk M., *Biblijny ogród nabiera kształtu i barw [ZDJĘCIA]*, <https://radiokielce.pl/257233/biblijny-ogrod-nabiera-ksztaltu-i-barw-zdjecia-128871/> (23.09.2021).
- Gajda-Kruk M., *W Gorzkowie powstaje ogród biblijny*, <https://www.radio.kielce.pl/pl/post-92524> (12.10.2020).
- Gajda-Kruk M., *W Gorzkowie powstaje ogród biblijny. Pierwszy w regionie*, <https://www.radio.kielce.pl/pl/post-97193> (12.10.2020).
- Gębka P. ks., *Ogród biblijny*, <https://magazynkrzeszowicki.pl/ogrod-biblijny/> (12.10.2020).
- Grzebyk K., *Barokowy ogród biblijny w Starej Wsi już gotowy. Otwarcie 15 sierpnia*, <https://www.biznesstyl.pl/kultura/oblicza-kultury/4585.html> (21.09.2020).
- Januszajtis A., *W ogrodzie biblijnym*, „Nasz Gdańsk” (2020) nr 9, s. 5–7.
- Jedyny taki ogród biblijny w północnej Polsce*, <http://lidzbarkwarminski.wm.pl/514877,Jedyny-taki-ogrod-biblijny-w-polnocnej-Polsce.html> (21.09.2020).
- Krąg biblijny. Materiały dla duszpasterzy, animatorów i wszystkich, którzy pragną czytać Pismo Święte*, red. P. Łabuda, Tarnów 2007.
- Krzyżyk O., *Ogród biblijny przy parafii św. Jadwigi w Chorzowie. Spokój, cisza i piękno przyrody. Byliście już tutaj?*, <https://chorzow.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-przy-parafii-sw-jadwigi-w-chorzowie-spokoj/ar/c15-7911249> (23.11.2020).
- Kutiak P., *Ogród biblijny – śródziemnomorskie rośliny w objęciach Pogórza Bieszczadzkiego*, http://www.twojebieszczady.net/warto/ogrod_bibilijny.php (14.09.2020).
- Łanoszka M., *Księga Rodzaju – O stworzeniu świata (Rdz 1, 1–2, 4A)*, w: *Poznając Biblię. Trudne karty Biblii. Część VIII (1)*, red. P. Łabuda, Tarnów 2013, s. 16.
- Łanoszka M., *Tajemnica ojcostwa Boga objawiająca się w historii zbawienia*, w: *Bóg Ojciec*, red. P. Łabuda, Tarnów 2015, s. 18.
- Młynarczyk K., *Rośliny w Piśmie Świętym*, <https://limanowa.in/aktualnosci/rosliny-w-pismie-swietym> (20.07.2020).
- Mojżyn A., *Rajski ogród jako topos szczęścia w chrześcijańskiej komunikacji kulturowej*, „Kultura – Media – Teologia” (2018) nr 34, s. 28–61.
- Nowe otwarcie ogrodu biblijnego w Gdańsku*, <http://www.u-palotynek.pl/aktualnosci/ogrod-biblijny-w-gdansk/73041/nowe-otwarcie-ogrodu-biblijnego-w-gdansk> (22.09.2021).

- Ogrody biblijne w Muszynie*, <https://www.twojasmuszyna.pl/atraccje/ogrody-biblijne-w-muszynie/> (17.09.2020).
- Ogrody i rośliny biblijne*, <https://www.kalendarzrolnikow.pl/2590/ogrody-i-rosliny-biblijne> (21.07.2020).
- Ogród biblijny*, <http://parafia-lidzbark.pl/pages/ogrod-biblijny> (21.09.2020).
- Ogród biblijny*, <https://myczkowce.org.pl/oferta-osrodka/ogrod-biblijny> (14.09.2020).
- Ogród biblijny*, <https://tropter.com/pl/polska/stara-wies/ogrod-biblijny> (21.09.2020).
- Ogród biblijny — przewodnik*, <https://www.jadwiga.info/ogrod-biblijny/> (14.09.2020).
- Ogród biblijny Caritas w Myczkowcach*, http://zabytki-podkarpacie.pl/Ogrod-Biblijny-Caritas-w-Myczkowce_f_14_ido_2092 (14.09.2020).
- Ogród biblijny powstaje w parafii św. Jadwigi*, <http://www.archiwum.chorzowianin.pl/ogrod-biblijny-powstaje-w-parafii-sw-jadwigi,n-2799.html> (15.09.2020).
- Ogród biblijny powstał w Lidzbarku Warmińskim*, <https://portalkomunalny.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-lidzbarku-warminskim-375139/> (21.09.2020).
- Ogród biblijny powstał w Puławach*, <https://pulawy.naszemiasto.pl/ogrod-biblijny-powstal-w-pulawach-zdjecia/ar/c8-3408277> (15.09.2020).
- Ogród biblijny przy parafii Miłosierdzia Bożego w Puławach*, <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/ogrod-biblijny-przy-parafii-milosierdzia-bozego-w-pulawach/> (15.09.2020).
- Ogród biblijny przy parafii Miłosierdzia Bożego w Puławach*, <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/ogrod-biblijny-przy-parafii-milosierdzia-bozego-w-pulawach/>.
- Ogród biblijny w Proszowicach*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/26752,proszowice-ogrod-biblijny.html> (11.09.2020).
- Ogród biblijny w Starej Wsi*, <https://www.youtube.com/watch?v=nGsioyQnpoy> (21.09.2020).
- Ogród Botaniczny w Jerozolimie*, <https://www.travelin.pl/atraccja/ogrod-botaniczny-w-jerozolimie> (23.07.2020).
- Olga, *Ogród biblijny w Puławach*, <http://poradyogrodowe.pl/index.php/2017/03/04/ogrod-biblijny/> (15.09.2020).
- Park Neot Kedumim*, <https://www.thm.org.il/neot-kedumim-park/> (23.07.2020).
- Polskie ogrody biblijne*, oprac. Z. Włodarczyk, <https://en.urk.edu.pl/index.php/index/site/3354/5840> (11.09.2020).
- Poświęcenie ogrodu biblijnego*, <https://pl-pl.facebook.com/parafiamilosierdziabozegopulawy/videos/1062627800433630/> (17.09.2020).
- Proszowice — Ogród biblijny*, oprac. A. Solorz, http://www.24ikp.pl/skarby/miejsca/inne/mce_proszowice_ogrod/art.php (11.09.2009).
- Rośliny biblijne*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ro%C5%9Bliny_biblijne (21.07.2020).

- Stara Wieś. Ogród biblijny*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/51507,sta-ra-wies-ogrod-biblijny.html> (21.09.2020).
- Sulewski K., *Schowany, pełen kwiatów i spokoju ogród z wspaniałym widokiem na Gdańsk*, <https://7zdjeczgdanska.pl/2020/08/schowany-pelen-kwiatow-i-spokoj-ogrod-z-wspanialym-widokiem-na-gdansk.html> (22.09.2020).
- Szczepanowicz B., *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2004.
- W Gorzkowie powstaje pierwszy ogród biblijny w województwie świętokrzyskim. Będzie przedstawiał życie Jezusa*, <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/w-gorz-kowie-powstaje-pierwszy-ogrod-biblijny-w-wojewodztwie-swietokrzyskim-będzie-przedstawiał-zycie-jezusa-zdjecia/ar/c15-14877769> (12.10.2020).
- Włodarczyk Z., *Biblical garden — a review, characteristics and definition based on twenty years of research*, „Folia Horticulturae” 30 (2018) nr 2, s. 1–20.
- Włodarczyk Z., *Ogrody biblijne*, „Peregrinus Cracoviensis” (2004) z. 15, s. 31–64.
- Włodarczyk Z., *Ogród biblijny w Myczkowcach. Chociażbym chodził ciemną doliną...*, Myczkowce 2010.
- Włodarczyk Z., *Przewodnik po Muszyńskich ogrodach biblijnych*, Muszyna 2016.
-

Abstrakt

Znaczenie ogrodów biblijnych w hermeneutyce biblijnej

Jedną z możliwości nowej ewangelizacji są ogrody biblijne, które zaczęły powstawać na całym świecie. W ten sposób wspólnoty Kościołów w różnych krajach przyczyniają się do nowego sposobu ewangelizowania i przybliżania Pisma Świętego. Zwiedzanie ogrodów biblijnych prowadzi do coraz lepszego poznania słowa Bożego, a także daje możliwość dotknięcia ziemi ojczyznej Jezusa. Tworzone kompozycje roślin i małej architektury nie tylko ułatwiają poznanie warunków czasów biblijnych, lecz sprzyjają również modlitwie, medytacji i odpoczynkowi, ponadto są dobrym sposobem na poznanie fauny i flory Izraela. Kościół w Polsce od ponad 10 lat włącza się w tę formę przekazu wiary i zgłębiania słowa Bożego. W niniejszym artykule ukazano wybrane ogrody biblijne na świecie, zwracając szczególną uwagę na te, które dostępne są w Polsce.

Słowa kluczowe: ogród, raj, Stwórca — stworzenie, ogród biblijny, roślinność, Biblia

---

Abstract

The importance of biblical gardens in biblical hermeneutics

One of the elements – one of the possibilities for the new evangelization are the Bible gardens that have begun to spring up around the world. In this way, communities of Churches in different countries are contributing to a new way of evangelizing and bringing the Scriptures closer to the people. Visiting the biblical gardens in a sensory way leads to a growing knowledge of God's Word and also gives the opportunity to touch Jesus' native land. The created compositions of plants and small architecture create an atmosphere that facilitates not only learning about the conditions of biblical times, but also fosters prayer, meditation, rest, and is a good way to learn about the flora and fauna of Israel. The Church in Poland has been involved in this form of transmitting the faith and studying the Word of God for over 10 years. This article presents selected Bible gardens around the world with special attention to those available in Poland.

Keywords: garden, paradise, Creator — creation, biblical garden, vegetation, Bible

